

मत्स्य संरक्षण र दीगो उपयोग

(Fish Conservation and Sustainable Use)

पृष्ठभूमि

जलस्रोतको धनी देशमा स्थानीय माछाको प्रचुरता र विविधता स्वभाविक भएसँगै नेपालमा पनि १६ प्रजाती नेपाली जलीय वातावरणमा मात्र पाइने किसिमका गरी कुल २३६ स्थानीय प्रजातीका माछाको पहिचान भएको छ। आदिवासीहरूको एक वर्गको जीविकोपार्जनको मुख्य स्रोत, पोषण सुरक्षाको एक आधार र पर्यटन क्षेत्रको एक अवयव हुँदाहुँदै पनि जलीय क्षेत्रको अतिक्रमण, अधिक दोहन (माछाको संख्यामा भएको हास), जलवायु परिवर्तन जस्ता कारणबाट जलीय पारिस्थितिक प्रणालीमा पुग्ने असरका कारण स्थानीय माछाको आनुवंशिक स्रोत खतरामा परेको छ। स्थानीय माछाको खोज, अनुसन्धान, प्रवर्धन, संरक्षण र दीगो उपयोग सम्बन्धी कार्यहरूको अनुशरण आजको आवश्यकता हो भन्ने विषय टडकारो बनेको छ।

स्थानीय माछाको संरक्षण

स्थानीय माछा संरक्षण सम्बन्धी कार्यहरूलाई अब पनि प्राथमिकतामा नराख्ने हो भने प्राकृतिक जलाशयहरूमा पाइने स्थानीय माछा लगायतका अन्य जलीय जीवहरू पनि लोप हुन सक्ने, जलीय क्षेत्रको बढ्दो अतिक्रमणले नियन्त्रणको सीमा नाघ्ने र आदिवासीहरूको सांस्कृतिक अग्रधिकारमा आँच आउने हुन सक्छ। त्यसैले जलाशयको समुचित उपयोगबाट वातावरणमैत्री अभ्यासहरू अवलम्बन गर्दै खोज, अनुसन्धान, संरक्षण, प्रवर्धन र दीगो उत्पादन सहित अन्य आर्थिक लाभ लिन र सम्बन्धित समुदायको पहुँच, संलग्नता र अधिकार स्थापित गर्न संरक्षण सम्बन्धी

कार्य आवश्यक छ। जसकालागि देहायका उपायहरू अपनाउन सकिन्छ।

१. दीगो उत्पादन र उपयोग सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने।
२. आस्रित समुदाय मार्फत संरक्षण तथा दीगो उपयोग प्रवर्धनका लागि विशेष कार्यक्रमहरू तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने।
३. जैविक विविधता संरक्षणका लागि अनुसन्धानमा आधारित अभ्यासहरूको अवलम्बन, दीगो उपयोग र आवाधिकरूपमा गुणात्मक तथा संख्यात्मक मूल्याङ्कन गर्ने।
४. समुचित व्यवस्थापन रणनीति तयार गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने।

नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था

शान्ति र व्यवस्था एवं सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न जलचरहरूको संरक्षण र तत्सम्बन्धी अन्य कार्यहरूको व्यवस्था गर्न जारी भएको "जलचर संरक्षण ऐन, २०१७" ले विद्युतीय धार (करेन्ट), विष्फोटक पदार्थ र विषालु पदार्थ प्रयोग गरी जलचर समात्न तथा मर्ने प्रतिबन्ध लगाएको छ। विद्युत उत्पादनका लागि जल प्रवाहमा रोकावट आउने गरी निर्माण गरिने संरचनाहरू माछाका लागि भन्याङ्गको व्यवस्था गर्नुपर्ने, त्यसमा जल प्रवाह निरन्तर रहनुपर्ने र नभएमा जलचरको कृत्रिम प्रजनन गराउनका लागि ह्याचरी तथा नर्सरीको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने विषय उल्लेख छ। संरक्षणका लागि कुनै सार्वजनिक जल क्षेत्रमा तोकिएको जात, तोकिएको ऋतु तथा अवस्था र तोकिएको ठाउँमा जलचर समात्न, मार्न तथा चोट पुऱ्याउन रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। यस्ता नियम उलंघन गर्ने कसैलाई कसूर हेरी अधिकतम पाँच हजार जरिवाना वा छ महिना कैद वा दुबै दण्ड सजाय हुन सक्ने व्यवस्था भएता पनि ऐनको पूर्ण कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। संरक्षण

सम्बन्धी कार्य छायाँमा परेको, माछाका लागि बनेका भन्याङ्गहरूमा पानी नबगेको, बनेका ह्याचरीहरूले पनि उद्देश्य पूरा गर्न छोडेको देखिने गरेको छ।

जलीय जीवको कारोवार पहिलेदेखि नै प्रचलनमा थियो र यसलाई राज्यको कर प्रणालीमा जोडिएको थियो भन्ने आधार "जलचर ठेक नियम, २०१९" ले नै प्रष्ट पारेको छ। जसले सरकारले जुनसुकै सार्वजनिक जलमा जलचर समात्ने तथा मार्ने कामको लागि ठेक्का बन्दोबस्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। परम्परागत कर क्षेत्र भएता पनि आजको कर प्रणालीले समेटेको पाईदैन। यस क्षेत्रलाई संरक्षण गर्दै व्यवस्थित गरी पर्यटनसँग जोड्न सके राष्ट्रिय आम्दानी वृद्धि गर्न सहज हुने देखिन्छ।

यसका अलवा पर्यावरण र संरक्षण सम्बन्धी प्राय सबै नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरू कुनै न कुनै रूपमा स्थानीय जलचरको स्रोतसँग जोडिएको पाइन्छ।

जलीय जैविक विविधता, वातावरण, वासस्थान तथा स्थानीय जलीय जीवहरूको संरक्षण, प्रवर्धन र समुचित उपयोग गर्दै मत्स्य क्षेत्रको दीगो विकास गर्ने उद्देश्य "राष्ट्रिय मत्स्य नीति, २०७९" को रहेको छ। त्यसैले राष्ट्रिय मत्स्य नीति अनुरूप कानूनी व्यवस्था गर्दै मत्स्य संरक्षण र दीगो उपयोग अवलम्बनमा योगदान पुग्ने आशा जागेको अवस्था छ।

सहर माछा संरक्षणका लागि कास्की जिल्लाको रुपा तालमा भूरा छोडिदै
(स्रोत: मत्स्य विकास केन्द्र, मिर्मी)

मत्स्य संरक्षणका लागि स्याङ्जा जिल्लाको आँधीखोलामा सहर, रहु र नैनी जातका माछाका भूरा छोड्दै। (स्रोत: मत्स्य विकास केन्द्र, मिर्मी)

संरक्षण, प्रवर्धन र उपयोग

स्थानीय जलीय प्रजातीहरूको संरक्षण र प्रवर्धन गर्दै दीगो उपयोगका लागि अपनाउन सकिने उपायहरू निम्न छन्।

१. जलीय पर्यावरण, पारिस्थितिक प्रणाली, जलीय जीवका जातीय गुणहरू सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान र प्रसार।
२. संख्या र अवस्थाका आधारमा लोपन्मुख तथा घट्दो क्रममा रहेका जलीय जीवहरूको संरक्षण।
३. स्थानीय प्रजातीहरूको प्रवर्धनका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन।
४. दीगो उपयोग सम्बन्धी वैज्ञानिक अभ्यासहरू अवलम्बन गर्दै रोजगारी सृजना, नियमित तथा सुरक्षित जीविकोपार्जन र पोषण सुरक्षाको आधारका रूपमा रूपान्तरण।
५. मनोरञ्जन र पर्यटनसँग जोड्दै थप आर्थिक लाभको माध्यमको रूपमा विकास।

लेखन: मनिष देवकोटा
सम्पादन तथा डिजाइन: डा. गुणम नेउपाने

प्रभावकारी नियमन

सार्वजनिक जलाशय र जलीय प्रजातीहरूको संरक्षण, प्रवर्धन र दीगो उपयोग सम्बन्धमा नियमनका लागि देहायका कार्यहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ।

१. सम्बन्धित कार्यक्रमहरूको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन र सान्दर्भिक कानूनी परिमार्जनका लागि नियमित पैरवी, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था गर्ने।
२. सार्वजनिक जलाशयको जलीय क्षेत्रफलका आधारमा जात अनुसार हुनुपर्ने न्यूनतम संख्या निर्धारण र आवधिकरूपमा समात्न वा मार्न पाउने सम्भाव्य संख्या निर्धारण गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने।
३. हरेक प्रजातीका जलचरको जीवन-चक्र, सम्बन्धित पारिस्थितिक प्रणाली र शारीरिक अवस्थाको वैज्ञानिक आधारमा निश्चित समय वा मौसम, निश्चित स्थान, निश्चित जात तथा संख्या र निश्चित उमेर, आकार तथा तौल जस्ता नियमहरू मूर्तरूपमा तय गरी पालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
४. जलीय पर्यटन सञ्चालन गर्दा जलीय पर्यावरण तथा पारिस्थितिक प्रणालीलाई अधिक जगेर्ना गर्ने।
५. मौजुदा कानूनी व्यवस्थाको कडा परिपालन गर्ने गराउने।

गण्डकी प्रदेश सरकार
कृषि तथा भूमि व्यवस्था मन्त्रालय
पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय
पशु सेवा तालिम केन्द्र
पोखरा, नेपाल
फोन नं.: ०६१-५७४१९५
मो.नं.: ९८५६०८२१९५ (सूचना अधिकारी)
इमेल: rltcpokhara@gmail.com
वेब साइट: www.ltcpokhara.gov.np

Source (Front page Photo):
www.webtvkhabar.com/content/40376

मत्स्य संरक्षण र दीगो उपयोग (Fish Conservation and Sustainable Use)

गण्डकी प्रदेश सरकार
पशु सेवा तालिम केन्द्र
पोखरा, नेपाल
२०८०, मंसिर